

1952 – תקנות תפקידי הנשים בצה"ל

מאת סרן דימה זללייב, מחלקת הייעוץ והחקיקה, הפרקליטות הצבאית

בימינו, אין תמיהים על מראה חיילת לוחמת, חגורה בנשק ונעולה בנעלי חי"ר. בעשורים הראשונים בצה"ל, המצב היה שונה. תקנות שירות הביטחון (תפקידי אישה בשירות סדיר) משנת 1952 קבעו 25 מקצועות שבהם ניתן היה להציב נשים בשירות חובה. הבסיס החוקי להתקנת התקנות בוטל רק ב-1987, שאז רשימת המקצועות מ-1952 פגה ותפסה את מקומה בהיסטוריית שירות הנשים בצה"ל

רקע עובדתי

עוד לפני קום המדינה, נשים שירתו בשורות כוח המגן היהודי בארץ ישראל, לרבות במחותרות ההגנה, האצ"ל, הלח"י והפלמ"ח, והן מילאו תפקידי פיקוד ולחימה בחזית מלחמת העצמאות. נשים יהודיות גם התנדבו לצבא הבריטי ונטלו חלק במלחמת העולם השנייה.



מצעד נשים בצה"ל (דובר צה"ל; אתר צה"ל)

עם זאת, כבר בתקופת המנדט הבריטי וקום המדינה, ניכרה מגמה, להכווין נשים לתפקידים עורפיים ומנהלתיים. כך, ארגון ה"הגנה" קיבל ההחלטה על פינוי חיילות מהחזית לאחר שחיילת נפלה בקרב שייח-גירח בירושלים, ולאחר שחיילת אחרת נשבתה בעיר העתיקה. בן-גוריון נימק זאת, בכך שעל כל חייל בקו העימות, נדרשו חיילים רבים ביחידות עורפיות ומסייעות.

עם תחיקת חוק שירות הביטחון, התש"ט-1949, נקבעה בו חובת שירות בצה"ל, גם עבור נשים. בכך יצרה מדינת ישראל מצב ייחודי, ביחס לנעשה צבאות רבים אחרים בעולם, בו הוטלה חובת שירות צבאי כעניין שבחובה, גם על נשים.

באותם ימים ניכרו מספר מגמות לגבי שילוב הנשים בצבא ולגבי התפקידים שמילאו בו.

מבחינה ארגונית, אחד המהלכים הראשונים בצבא היה הקמתו של "חיל הנשים" ב-1948, שבדומה לשם שהוצע לו – "חיל העזר לנשים", מוסד על גישה לפיה נשים ישובצו לצד הגברים, כשחיל הנשים יהיה אמון בעיקר על ההיבטים הייחודיים לשירות נשים בצה"ל.

מבחינת הסדרי גיוסן של נשים, מצד אחד, כפי שיתואר בהמשך, ניתנה לנשים האפשרות להתנדב לכל תפקיד שהוא בצבא. כך, למשל, בשנת 1951 הוסמכה כטייסת הבוגרת הראשונה של קורס הטיס של חיל-האוויר – סגן יעל רום-פינקלשטיין.

מצד שני, נוכח הנמקות שונות, היו מי שביקשו לקבוע ששיבוץ הנשים יהיה מוגבל לתפקידים מסוימים בלבד. במבט היסטורי, שיקולי השוויון השפיעו על שירות נשים בצה"ל מלכתחילה, אך

לא היו השיקולים המרכזיים שנדונו ביחס לשירות נשים בצה"ל בשנותיה הראשונות של המדינה. עם הזמן, חל שינוי בהשפעתם ובמשקלם.

הליכי החקיקה

הליכי החקיקה בקשר לשירות נשים בשנות החמישים כללו שני צעדים מרכזיים:

ראשית, בשנת 1950 נערך תיקון לחוק שירות הביטחון, שהתייחס לשירות נשים. התיקון קבע כי "תקופת שירותה הסדיר של אישה, לאחר תקופת ההכשרה החקלאית, תוקדש לתפקידים שייקבעו בתקנות".

שנית, ובהתאם להוראות החוק הראשי, הותקנו תקנות שירות הביטחון (תפקידי אישה בשירות סדיר), תשי"ב-1952, ובהן רשימה מוגבלת, של עשרים וחמישה סוגי מקצועות בהם ניתן היה להציב נשים בצה"ל. הרשימה כללה מקצועות כגון: פקידות ועבודות משרדיות, עבודות בתחום ההדרכה, אפסנאות, משטרה, מודיעין, הנדסה ומדעים מדוייקים, עבודה משפטית, ועוד.

מעיון ברשימה ובמקורות שונים שעסקו במהות התקנות, התקנות מנעו בפועל שיבוץ של נשים בשלושה סוגי מקצועות, שיוחדו לגברים: תפקידי לחימה, ובין היתר, מחשש לנפילת נשים בשבי; מקצועות "שתנאי השירות הסביבתיים בהם לא התאימו לנשים"; וכן מקצועות אחרים שדרשו כושר פיזי.

ראוי לציין, כי היה בתקנות "שסתום" למקרים מיוחדים: נקבע כי ניתן יהיה לשבץ אישה גם בתפקידים שאינם מפורטים בתקנות, אם היא הסכימה לכך בהצהרה בכתב. התקנות נחתמו בידי שר הביטחון דאז, דוד בן-גוריון, ביום 7 במארס 1952.

מתיעוד ישיבות הכנסת בקשר לחוק שירות הביטחון (תיקון), התשי"ב-1950, מכוחו כאמור הותקנו התקנות, ניתן ללמוד שלנגד עיני המחוקקים עמדו שלושה עקרונות (כך עלה למשל בישיבת הכנסת מיום 16 בינואר 1950):

ראשית, צורכי הביטחון שניים להגשמת הנשים כאימהות. התפיסה המקובלת אז, הייתה שאימהות והשתתפות פעילה בהגנה שוות ערך בחינוכותן להישרדות האומה. **שנית**, גיוס הנשים חשוב, אך זאת כדי לאפשר לגברים להתפנות ללחימה. **שלישית**, בעת חירום, רשימת התפקידים לנשים תוכל להשתנות. ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, אמר בהקשר זה בדיון במליאת הכנסת, כי "לא נהסס אף לרגע - אם יהא הכרח בדבר - לגייס גם נשים לקרב, אבל אין עכשיו הכרח בכך." מעבר לכך, בן-גוריון העיר ששירות בתפקידים מקצועיים שאינם קרביים, במסגרתו הנשים ילמדו מקצוע, "יהיה גם לברכה למשק המדינה בכללו וגם לבנות עצמן".

מדבריו של בן-גוריון ומדברי אחרים בנוגע לתפקידי הנשים בשירות הסדיר ניתן ללמוד, שמונח השוויון בעבר, התייחס בעיקר לחלוקת החובות, ופחות למימוש זכויות. כלומר, בן-גוריון אמנם ייחס לשוויון חשיבות, אך תפיסתו הייתה שונה לחלוטין מתפיסת השוויון המקובלת בשיח המשפטי המודרני. במארס 1951, התייחס בן גוריון לכך בנאום בסיום קורס קצינות: "הדרגה העליונה של שוויון היא שוויון החובות". הוא האמין כי בצה"ל הגיעה לשיאה "השוואת חובת הבת והאישה לזו של הבן והגבר...", ועל כך אמר: "זהו יותר משוויון זכויות. לא בזכויות נמדד ערך האדם".

בדיוני הכנסת נשמעו גם קולות אחרים. כך, ח"כ אסתר רזיאל-נאור מתנועת החירות ציינה כי "מובן שצריך לתת לנערה בצבא את האפשרות לשרת בשירות קרבי, אם היא מרגישה את עצמה מסוגלת לכך מבחינה נפשית וגופנית"; ח"כ יצחק בן-אהרון ממפ"ם העיר כי "מן הדין הוא ששוויון זה יוגדר בניסוח החוק... הייתי רוצה להחזיר לאישה את זכותה לשרת גם בחטיבות קרביות - לא כדבר של חובה, כי אם כרשות".

נוסחן הסופי של התקנות מ-1952, שכאמור אפשרו התנדבות של נשים לתפקידים שאינם מנויים בתקנות, מלמד שהרציונל בהערות אלה אכן מצא דרכו לתקנות.

חשיבות החקיקה

הבנה עמוקה של התהליכים שהובילו לאימוץ החקיקה בתחום שירות הנשים, היא נדבך מרכזי בניתוח הסוגיות הנוגעות לשילוב נשים בצבא.

עצם שילובן של נשים בצבא, בהוראת חוק המחייבת גיוס חובה שלהן, היה מעשה פורץ דרך.

התקנות אף הן היו חשובות, בגדר צומת מרכזי בהיסטוריית שירות הנשים בצה"ל, בכך שהבהירו את היקף תרומתן של הנשים בצה"ל. מרגע שהותקנו, ניתנה גושפנקה חוקית ליעוד נשים בשירות, והמחוקק (במקרה זה, מחוקק המשנה) התייחס באופן מפורש לתפקידן החשוב, להבדיל מעצם קביעת חובת גיוסן לצבא. בעשרות השנים שמאז התקנת התקנות בשנת 1952, נשים מילאו בעיקר תפקידי מנהלה ותפקידים תומכי-לחימה.

יחד עם זאת, התקנות אכן הגבילו נשים, ומרגע כניסתן לתוקף השתנה המצב ששרר לא-רב לפני כן, בו נטלו נשים חלק פעיל בלחימה להגנת היישוב והמדינה.

הדבר תוקן בהדרגה, כשני עשורים לאחר התקנת התקנות, שאז הושמעה דרישה ציבורית לפתוח מקצועות נוספים בפני נשים בצה"ל. הוועדה למעמד האישה ליד משרד ראש הממשלה, המליצה עם הקמתה על הגברת השוויון בצה"ל. בשנת 1973 נשים החלו לשרת במערכי ההדרכה בשדה.

בדו"ח הצוות בעניין "האישה במערכת הביטחונית" שהוגש ליו"ר הוועדה למעמד האישה בכנסת בשנת 1978, צוין כי הנחיות הגיוס וההוראות הפנימיות של צה"ל בנושאי שירות, שיבוץ והכשרה, נקבעו "כמעט רק" על רקע צרכי צה"ל, יעילות וכדאיות כספית; ולמעשה, בכפוף לרוח התקנות. השיקולים שעמדו ביסוד הגבלת היקף תפקידים ומקצועות שנפתחו לנשים, הובילו לכך שבכל הנוגע לשילוב נשים, צה"ל החל לפגור אחר צבאות מערביים מסוימים.

במהלך מלחמת לבנון הראשונה בשנת 1982 אירעה התפתחות נוספת - נשים שובצו לראשונה מעבר לגבולות מדינת ישראל; אך בשונה מגברים - הן הוחלפו כעבור תשעה חודשים בלבד, בהנחה ששירות זה היה כרוך בשחיקה מוגברת.

רק בשנת 1987 נערך תיקון יסודי בתחום זה: בחקיקת חוק שירות הביטחון (תיקון מס' 2), תשמ"ז-1987, שביטל את הסעיף המתייחס לתפקידי נשים, מכוחו נקבעו תקנות תפקידי הנשים.

ואולם, על אף שהתיקון שמת את הבסיס החוקי להתקנתן של התקנות, ולא היה עוד מקור חוקי שקבע הבחנה בין נשים וגברים מבחינת סוגי התפקידים בהם הם ישרתו בצה"ל, תפקידים רבים בצה"ל נותרו סגורים בפני נשים.

במישור המעשי, התפנית המשמעותית ביותר בנוגע לשירות הנשים בצה"ל התרחשה בפסק דינו של בית המשפט העליון בפרשת **אליס מילר** (בג"ץ 4541/94). אותו פסק דין, בעידן המהפכה החוקתית, הורה לצה"ל לאפשר לנשים להשתתף בקורס טיס - אך עשה הרבה מעבר לכך.

בפסק הדין הובהר כי אמנם יש שונות בין המינים, אך אסור ששונות זו תפסול נשים באופן מוחלט מלמלא תפקידים בצבא. בית המשפט הבהיר, כי "בהיעדר ראייה לסתור בלשון החוק או בתכליתו, יש להעמיד את החוק בחזקתו הפרשנית כי הוא מתיישב עם כיבוד הזכות לשוויון בין המינים ואף מכוון להגשימה".



לאחר מתן פסק הדין הושלם למעשה המהלך: בשנת 2000 נערך תיקון בחוק שירות הביטחון, בו נקבע מפורשות, שלכל אישה "זכות שווה" לזכותו של גבר "למלא תפקיד כלשהו בשירות הצבאי", ונקבע מנגנון שנועד לאפשר לנשים לשרת גם בתפקידים מסוימים בהתנדבות. תיקון זה נערך ביוזמת חברת-הכנסת נעמי חזן, וזכה לתמיכה הן בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, הן בממשלה ובצה"ל.

חיילות בסרבלי טיסה (דובר צה"ל; צילום: קורל דביר)

בדברי ההסבר לתיקון נאמר כי עם ביטול התקנות מ-1952, אין בנמצא "מקור חוקי שמכוחו אפשר להגביל בדרך כלשהי את היקף התפקידים שאישה בשירות סדיר יכולה למלא. למרות עובדה זו מדיניות הצבא היא שלא לאפשר שיבוץ נשים במקצועות שונים במסגרת הצבא".

לצד זאת, נקבע שבמקרים מסוימים, ניתן יהיה להימנע משיבוץ נשים בתפקידים מסוימים, "אם הדבר מתחייב ממהותו ומאופיו".

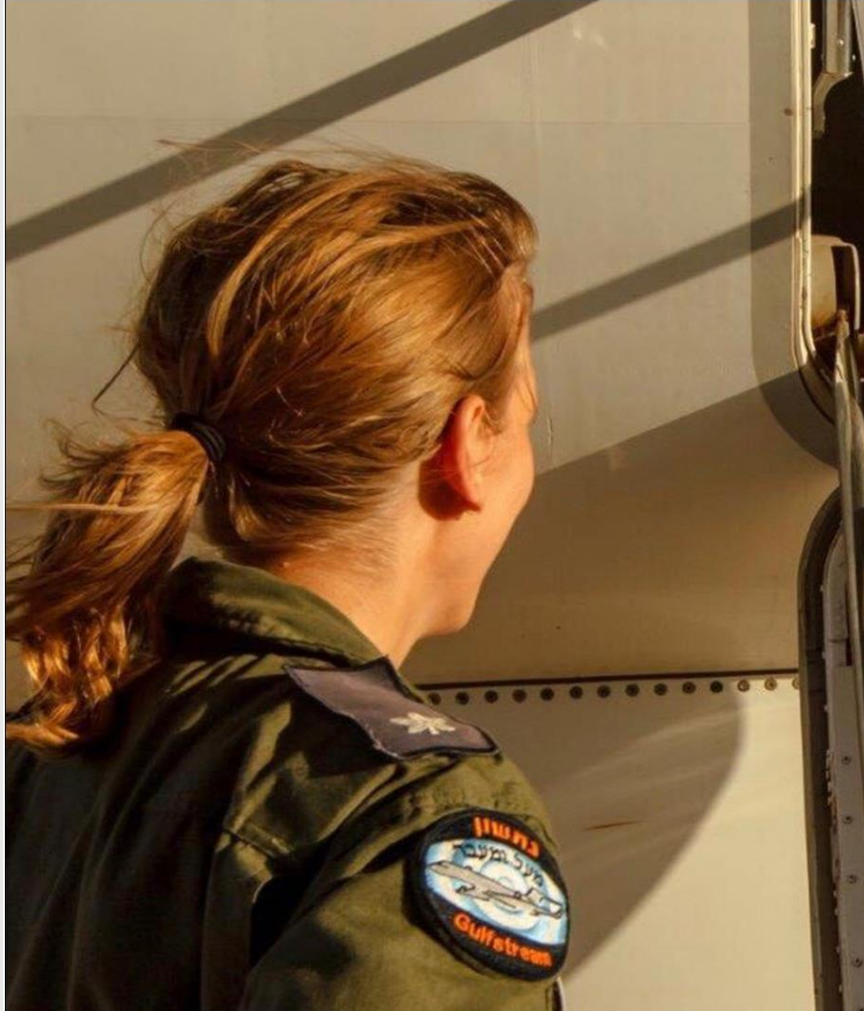
בכך לא תמו התמורות בשירות הנשים בצה"ל. כך למשל, כעבור כשנה ממועד התיקון לחוק, בוטל חיל הנשים, והוקמה יחידת יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים (כיום - יועצת הרמטכ"ל לענייני מגדר).

בשנת 2007, נערך דו"ח של ועדה ציבורית בעניין "עיצוב שירות הנשים בצה"ל בראיית העשור הבא" (ועדת שגב, אשר מונתה בידי ראש אגף משאבי האנוש בצה"ל דאז, אלוף אלעזר שטרן). הוועדה המליצה לאמץ את עיקרון "האדם הנכון - במקום הנכון", לפיו "גברים ונשים ימוצו בשירות באופן זהה, לפי קריטריונים ענייניים המשקפים את צורכי צה"ל, את מרצם, יכולותיהם ותכונותיהם האישיות, של המתגייסים ולא את מינם". ואכן, מזה שנים רבות, פועל צה"ל להרחבת היקף התפקידים בהם משובצות נשים, ולמיצוי מיטבי של כישורי הנשים המגיעות לשורותיו.

כיום, בחלוף כמעט שני עשורים לתיקון החוק, נשים משרתות בשורה ארוכה של תפקידים בהם הן לא שובצו בעבר, בהצלחה רבה: לוחמות בגדודי חי"ר מעורבים; לוחמות "עוקץ" (כלבניות); לוחמות איסוף מודיעין שדה ועוד. בין הנשים ישנן גם מפקדות כלי שיט, מפקדות גדודים ומפקדות טייסות.

מפקד חיל האוויר, אלוף עמיקם נורקין מינה היום (שלישי) את רב-סרן ג' למפקדת טייסת 122 ("הנחשון"), שתועלה לדרגת סגן-אלוף ותהיה האישה הראשונה בחיל האוויר שתפקד על טייסת טיסה.

רב-סרן ג', בת 34, התגישה בשנת 2003 לקורס טיס מספר 151 וסיימה כטייסת במגמת תובלה. בסיום הקורס שובצה בטייסת 135 ("צופית", "חפית" ו"קוקיה") ובהמשך עברה לטייסת 131 ("קרנף") ומילאה מגוון תפקידים פיקודיים בבית הספר לטיסה ובטייסת 135. בין השנים 2015-2017 שירתה כסגנית מפקד טייסת 122 ("הנחשון"), אליה תחזור כעת כמפקדת הטייסת.



מתוך כתבה על סא"ל ג', מפקדת טייסת הטיסה "נחשון" בחיל האוויר (אתר צה"ל)

מדוע בחרתי בנושא?

שילוב נשים בכוחות צבאיים הוא נושא לדיון נוקב ורב-קולי בכל חברה, וגם בישראל. לאורך השנים, לא נפקד מקומו של המשפט בשיח זה, והנושא ממשיך להעסיק את צה"ל, ואת הייעוץ המשפטי במחלקת הייעוץ והחקיקה בפרקליטות הצבאית, בה אני משרת.

במסגרת תפקידי כיועץ משפטי לחילות הים והאוויר במחלקת הייעוץ והחקיקה, אני פוגש כמדי יום בוגרות של קורסי הטיס והחובלים היוקרתיים, ורואה במו עיניי, את כברת הדרך שעשה צה"ל במטרה להביא לשילובן המלא של נשים בשירות הצבאי - מתחיקת שנות החמישים ועד לתחיקת שנות האלפיים.

להרחבה בנושא, ראו את המקורות הבאים:

- חוק שירות ביטחון, התש"ט-1949.
- חוק שירות ביטחון (תיקון), התש"י-1950, וכן פרוטוקול הדיון בעניין במליאת הכנסת לקראת הקריאה הראשונה מיום 16.1.1950.
- חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 2), התשמ"ז-1987, וכן דברי ההסבר לתיקון.
- חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 11), התש"ס-2000, וכן דברי ההסבר לתיקון.
- בג"ץ 4541/94 אליס מילר נ' שר הביטחון ואח', פ"ד מט(4), 94 (1995).
- דוד בן-גוריון, "בעקבות דבורה" בתוך דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד: דברים על ביטחון ישראל, (1971).
- רז שגיא, נלחמות בצה"ל (2014).
- סקירה מיוחדת: שירות נשים בצה"ל, דובר צה"ל, (יולי 2009).
- נשים בצה"ל, פרויקט צבא-חברה של המכון הישראלי לדמוקרטיה וצה"ל (2001).
- איריס גרבי, המחיר הכפול מעמד האישה בחברה הישראלית ושירות הנשים בצה"ל (1996).
- Anne R. Bloom, "Israel: The Longest War" in FEMALE SOLDIERS – COMBATANTS OR NONCOMBATANTS? HISTORICAL AND CONTEMPORARY PERSPECTIVES, N.L. Goldman (ed.), pp. 137-161 (1982).
- דו"ח הצוות "האישה במערכת הביטחונית", בתוך "צוותי הוועדה למעמד האישה – סיכומי דיון וממצאים כפי שהוגשו ליו"ר הוועדה", הוועדה למעמד האישה, משרד ראש הממשלה, ישראל (1978).
- דו"ח הוועדה לעיצוב שירות הנשים בצה"ל בראיית העשור הבא (דו"ח ועדת שגב) (ספטמבר 2007).
- ד"ר עידית שפרן גיטלמן, שירות נשים בצה"ל: בין צבא העם לשוויון מגדרי, פרלמנט (81), אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה (16.4.2018). <https://www.idi.org.il/parliaments/22242/22247>
- "מפקדת טייסת טיסה ראשונה בחיל-האוויר", אתר חיל-האוויר, (7.8.2018), <http://www.iaf.org.il/4476-50385-he/IAF.aspx>
- נועם גוטמן, "נפרדים מהטייסת הראשונה", בטאון חיל-האוויר 169(270), (2006), <http://www.iaf.org.il/1722-25647-he/IAF.aspx>